

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ТА ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ ТА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Назимко Є. С., Пономарьова Т. І.

ВСТУП

Забезпечення безпеки громадян та захист від кримінально протиправних посягань є основною метою національного законодавства. Підтвердженням наведеної тези є визначене у ст. 1 КК України завдання кримінального законодавства, яке полягає у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина¹, ст. 1 КВК України, де зазначено, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства² та ст. 2 КПК України, де вказано, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження³. Отже, кримінальне законодавство забезпечує всебічний захист всіх громадян від кримінально протиправних посягань, водночас кримінально-виконавчим та кримінальним процесуальним визначено специфічне коло осіб, які знаходяться під їх захистом, що зумовлено виникненням певних правових підстав для застосування до них відповідних норм – їх участь у кримінальному провадженні та визначений процесуальний статус, а також виконання і відбування покарання, відповідно до вироку суду, який набрав законної сили, інших рішень суду, а також закону України про амністію та акт помилування.

Водночас засоби законодавчого регулювання захисту прав осіб в межах кримінально-правової політики не є вичерпними та не можуть вважатись у повній мірі ефективними поза межами кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням. Протягом останніх років вченими було доведено доцільність виокремлення в межах кримінологічної науки самостійного напрямку – віктимологічного, метою якого є створення механізму впливу на кримінологічну ситуацію

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

шляхом попередження процесу віктимізації населення і зниження ризику потрапляння у ситуацію з високим криміногенним ризиком. Проте, не дивлячись на фактичне доктринальне визнання віктимологічної науки, більшість учених недооцінюють комплекс заходів, які можуть бути застосовані в межах віктимологічного запобігання, зводючи більшість із них до здійснення освітньо-виховного впливу. Такий підхід має бути критично оцінений, оскільки площину для застосування заходів віктимологічного запобігання утворюють положення міжнародних договорів, ратифікованих в Україні, відповідні норми національного законодавства, а також практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Водночас межі віктимологічного запобігання є ширшими за організаційно-правові, оскільки якщо відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, то жертва передбачає ширший за обсягом та межами застосування перелік прав.

В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану потреба у посиленні механізму захисту прав громадян також актуалізувалась у зв'язку із масовими порушеннями представниками держави-агресора законів та звичаїв війни. Особливо це стосується забезпечення прав дітей, які відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора, складають достатньо значний відсоток від загальної кількості потерпілих від військової агресії російської федерації.

1. Проблема віктимізації дітей в умовах воєнного стану

Віктимізація дітей пов'язана із неповною цивільною дієздатністю та не до кінця сформованою здатністю до обрання способу реагування на нестандартні ситуації. У більшості випадків діти або депортуються представниками держави-агресора на територію російської федерації та влаштовуються у прийомні родини, або залучаються до ведення бойових дій та іншого сприяння державі-агресору та її пособникам. Відповідно до офіційних даних, викладених на сайті «Діти війни», станом на 06 червня 2024 року 19546 дітей було депортовано та/або переміщено; 2022 дитини є зниклими; 27807 – знайдені, 388 – повернені. Водночас платформа також має вказівку на те, що точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України⁴.

Такі дії є безпосереднім порушенням відповідних міжнародних договорів. Особливо, це стосується дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до положень Женевської конвенції про захист

⁴ Діти війни. 24 лютого 2022 – 06 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року сторони конфлікту повинні вживати усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями. Сторони конфлікту сприятимуть прийманню цих дітей нейтральною країною на час конфлікту за згодою держави-покровительки, якщо така є, та коли гарантується додержання принципів, викладених в абзаці першому. Крім того, вони намагатимуться вжити необхідних заходів для того, щоб особу усіх дітей до 12 років можна було встановити завдяки спеціальним медальйонам або якимось інакше. Кожна особа, яка знаходиться на території однієї зі сторін конфлікту або на окупованій нею території, зможе повідомляти членам своєї сім'ї, де б вони не були, а також отримувати від них відомості суто сімейного характеру. Кожна зі сторін конфлікту повинна полегшувати пошуки, які здійснюють члени розлучених війною сімей з метою встановлення контакту, та, наскільки це можливо, об'єднання. Вона, зокрема, повинна підтримувати діяльність організацій, які присвячують себе цій справі, коли вони визнані цією стороною та поважають заходи безпеки, яких вона вживає⁵. Отже, злочини, які вчиняються представниками держави-агресора в умовах міжнародного збройного конфлікту відносяться до таких, яким можна запобігати виключно шляхом застосування військово-політичних заходів впливу. *Віктимологічне запобігання таким протиправним діям та віктимізації громадян часто унеможливлене через віктимологічний казус, оскільки фактично у механізмі кримінально протиправної поведінки таких кримінальних правопорушників або взагалі відсутня роль жертви, або вона є умовною та полягає у соціально-демографічних ознаках (громадянство, національність, стать, вік тощо, місце проживання/реєстрації тощо).*

У межах віктимологічних заходів впливу в умовах дії особливих правових режимів (це стосується не тільки воєнного стану) ефективним є створення механізму протидії вторинній віктимізації зокрема шляхом удосконалення законодавчого регулювання захисту прав потерпілих від збройної агресії та їх реінтеграції у суспільство та розширення/посилення спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, які відповідно до Закону України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції»⁶ можуть застосовуватися з боку

⁵ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁶ Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77>

України відносно іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. Отже *віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним зі збройною агресією може бути здійснено виключно через посилення відповідальності представників держави-агресора та застосування військово-політичних заходів, скерованих на відбиття нападу на території України. Робота безпосередньо із жертвами чи потенційними жертвами є малоефективною, що підтверджується даними, викладеними у вироків, винесених за фактом вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, даними доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, а також відповідними статистичними даними.*

2. Теоретичні та практичні проблеми запобігання примусовій депортації дітей та організаційно-правового забезпечення механізму їх репатріації

Аналіз вироків суду, винесених за фактами вчинення представниками держави-агресора кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, а також звітів Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні надали можливість констатувати, що, здебільшого, в умовах військової агресії діти стають жертвами примусової депортації та сексуального насильства. Зокрема, у вказаному звіті зауважено, що впродовж виконання свого другого мандату Комісія виявила подальші докази того, що російська влада в контексті свого повномасштабного вторгнення в Україну вчинила численні порушення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також пов'язані з ними воєнні злочини. Ці злочини включають невибіркові напади на цивільних осіб та цивільні об'єкти у порушення міжнародного гуманітарного права, а також воєнні злочини, які також порушують міжнародне право прав людини та полягають у катуванні, умисному вбивстві, згвалтуванні та вчиненні сексуального насильства, переміщенні дітей. Зібрані докази ще раз підтвердили попередні висновки Комісії про те, що російська влада застосовувала тортури систематично та повсюдно⁷. Необхідно відмітити, що наразі основним фактором, який інтенсифікує таку кримінально протиправну діяльність щодо дітей є складнощі, пов'язані із розшуком дітей на території російської федерації (особливо, якщо вони позбавлені батьківського піклування), однією із причин чого є

⁷ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council. Fifty-fifth session. 26 February–5 April 2024. Agenda item 4. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>

зміна особистих даних таких осіб. Ще однією прогалиною є відсутність організаційно-правового забезпечення механізму репатріації примусово депортованих. Більшість практиків та вчених наразі вважають, що механізм репатріації має бути забезпечений в площині резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, яка протягом останніх двох років прийняла низку документів, скерованих на припинення військової агресії російської федерації проти України. Водночас такі резолюції наразі можуть бути оцінені як малоєфективні.

Зокрема О.В. Кресін зауважує, що Генеральна Асамблея виступає в ролі органу ООН із неточно визначеними повноваженнями, але водночас вона є єдиним органом, що представляє волю всіх держав-членів. Можна стверджувати, що демократична політична легітимність Генеральної Асамблеї за останні майже вісімдесят років незмірно зросла, принаймні в міру радикального збільшення кількості держав-членів та враховуючи вплив напрацювань у вигляді конвенцій і декларацій... Зрештою, доволі складним є визначення місця резолюцій Генеральної Асамблеї ООН серед джерел міжнародного права. Таке місце не передбачене у Статуті Міжнародного суду, а в Статуті ООН вказується на рекомендаційний характер рішень Генеральної Асамблеї, окрім питань забезпечення функціонування організації. Останні, щоправда, можуть набувати суттєво ширшого значення (наприклад, прийняття нових держав-членів чи їх виключення). Але розуміння проблеми характеру резолюцій суттєво еволюціонувало. Сама Генеральна Асамблея – тобто представлені в ній держави-члени – наполягає на праві встановлювати у резолюціях нормативні стандарти (політичні чи правові?). При цьому, по-перше, розвиток практики Генеральної Асамблеї ООН, окремі елементи практики держав і рішення Міжнародного суду, принаймні з 1986 р., вказують, що беззастережна підтримка державою резолюцій Генеральна Асамблея ООН розглядається як визнання обов'язковості для неї цих актів. По-друге, створення норм міжнародного права будь-яким із органів ООН від початку існування цієї організації не передбачалася. Навіть рішення Міжнародного суду розглядалися як обов'язкові лише для сторін справи і як такі, що не створюють загальної норми чи прецеденту. Але принаймні з 1986 р. Міжнародного суду ООН послідовно розвиває бачення резолюцій Генеральної Асамблеї як матеріального джерела норм міжнародного звичаєвого права, що стають також юридичним джерелом за наявності нормативного змісту, масової й репрезентативної підтримки, однозначності намірів держав-членів та відповідності практики держав цим намірам⁸. Отже, наведене вказує на контрверсійність доктринальних позицій щодо доцільності визначення механізму репатріації примусово депортованих дітей у резолюціях

⁸ Кресін О.В. Характер повноважень та актів Генеральної Асамблеї ООН: статутні положення та еволюція їх тлумачення. *Право України*. 2022. № 7. С. 112-126

Генеральної Асамблеї ООН. Видається, що більш ефективним та актуальним в умовах, загострених військово-політичними чинниками, є передбачення такого механізму в межах національних законодавчих та інших нормативно-правових актів.

У наших попередніх працях⁹ вже було зауважено на тому, що особливі правові режими утворюють детермінанти, які не можуть бути піддані безпосередньому впливу, оскільки такі загрози безпеці громадян або конституційному ладові є специфічними – дестабілізується механізм функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також низки інших інститутів громадянського суспільства (зокрема і тих, що є суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням); виникають надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, які не можуть бути терміново усунені та передбачають спричинення тяжких наслідків; здійснюється збройна агресія, яка зумовлює зростання кількісного показника відповідних видів кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність, державна зрада, порушення законів та звичаїв війни, геноцид тощо). Отже, в умовах дії особливих правових режимів зниження кількісного та зміна якісного показника злочинності можлива лише після усунення загроз та надзвичайних ситуацій, які утворюють детермінаційний комплекс таких кримінальних правопорушень. *Фактично, запобігання кримінальним правопорушенням у таких умовах може здійснюватись виключно шляхом удосконалення регулятивного законодавства, а також організаційних засад діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного та/або воєнного стану.*

Отже, *запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану може полягати у проведенні таких організаційно-правових заходів:* виокремлення примусової депортації у самостійне кримінальне правопорушення. Це надасть можливість унормувати підходи до форм реалізації об'єктивної сторони, посилити кримінальну відповідальність, виокремити діяння зі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України та диференціювати за такою ознакою об'єктивної сторони як обстановка кримінального правопорушення шляхом визначення вчинення примусової депортації неповнолітніх осіб та вчинення такого діяння в умовах воєнного стану кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою. Наведене набуває актуальності також у зв'язку із тим, що випадки примусової депортації фіксуються з 2014 року, а отже – до

⁹ Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 118-122

моменту, коли в державі було введено воєнний стан; унормування судової практики щодо випадків примусової депортації неповнолітніх осіб, що надасть можливість визначити найбільш типові способи вчинення такого суспільно небезпечного діяння та узагальнити кримінологічні ознаки кримінальних правопорушників; внесення доповнень до ч. 9 Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження, шляхом визначення, що у разі опрацювання вхідних/вихідних запитів (доручень, прохань, клопотань) про міжнародне співробітництво під час кримінального провадження Мін'юст, міжрегіональні управління та суди України у пріоритетному порядку здійснюють опрацювання запитів (доручень, прохань, клопотань), які: ... стосуються злочинів, пов'язаних із нелегальною міграцією, примусовою депортацією та торгівлею людьми¹⁰.

3. Захист дітей від сексуального насильства в умовах воєнного стану

Окремої уваги також потребує проблема вчинення представниками держави-агресора сексуального насильства щодо дітей, що є порушенням не тільки норм міжнародного гуманітарного права, а і Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська Конвенція).

У доповіді Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, опублікованої у 2023 році було зауважено на випадки вчинення зґвалтувань під загрозою вогнепальної зброї, з особливою жорстокістю та актами катування, такими як побиття та удушення. Нападники іноді погрожували вбити жертву або її родину, якщо вона буде чинити опір. У деяких випадках кілька солдатів гвалтували одну й ту саму жертву, або зґвалтування тієї самої жертви відбувалося кілька разів. В одному випадку жертва була вагітна і намагалася благати солдатів пощадити її; через кілька днів у неї стався викидень. Нападники також у деяких випадках страчували або катували чоловіків та інших родичів чоловічої статі. Члени сім'ї, включаючи дітей, іноді змушені були спостерігати, як нападники гвалтують їхніх

¹⁰ Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 118-122

близьких¹¹. Водночас українська практика наразі не має належного, та передбаченого Лансаротською Конвенцією інструментарію, скерованого на ресоціалізацію неповнолітніх жертв сексуального насильства як зумовленого міжнародним збройним конфліктом, так і такого насильства як загально-кримінального злочину.

І.І. Давидович та К.П. Задоя зауважують, що попри те, що задекларованими цілями прийняття законів України № 2227-VIII від 06.12.2017 року та № 2334-VIII від 14.03.2018 року є наближення кримінального законодавства України до вимог Стамбульської конвенції та окремих вимог Лансаротської конвенції, в реальності, на жаль, згадані цілі значною мірою не були досягнуті: 1) впровадження у кримінальне законодавство концепту «вік, до досягнення якого забороняється займатися діяльністю сексуального характеру з дитиною» відбулося у вельми непослідовний та безсистемний спосіб; 2) формулювання «природні або неприродні статеві зносини» в чинній редакції ч. 1 ст. 155 КК охоплює далеко не всі ситуації, які позначає конвенційне поняття «діяльність сексуального характеру з дитиною»; 3) Україною й досі не виконане зобов'язання щодо криміналізації переслідування як окремого типу поведінки; 4) криміналізація каліцтва жіночих геніталій відбулася в меншому обсязі, аніж того вимагає Стамбульська конвенція; 5) кримінальне законодавство України охоплює не всі варіанти так званого статевого проникнення без 4-2019, Ч. 1 97 Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення згоди особи, криміналізації якого вимагає Стамбульська конвенція; 6) криміналізація сексуального насильства, що не характеризується статевим проникненням, через техніко-юридичні вади статті 153 КК справляє враження неповної; 7) нова редакція статті 154 КК не так забезпечує виконання вимог Стамбульської конвенції щодо криміналізації примушування до актів сексуального характеру з третьою особою, як створює малозрозумілий «гібрид» положення згаданої Конвенції та «старої» редакції статті 154 КК. Перераховані вище вади, на жаль, означають лише одне¹². Водночас, необхідно зауважити, що в цілому погоджуючись із позицією вчених, не можна залишити без уваги очевидні прогалини національного кримінального та кримінального процесуального законодавства, які вказують на те, що наразі останні не у повній мірі відповідають положенням Конвенції, що може мати особливо небезпечні наслідки в умовах військової агресії.

¹¹ Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

¹² Давидович І.І., Задоя К.П. Проблеми приведення кримінального законодавства України у відповідність із вимогами Стамбульської та Лансаротської конвенцій. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/22.pdf

Так, наприклад, ст. 26 Лансаротської конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичної особи за правопорушення, установлене відповідно до цієї Конвенції, яке вчинено на її користь будь-якою фізичною особою, яка діяла особисто чи в складі органу юридичної особи та займала керівну посаду в межах цієї юридичної особи, на підставі: а) повноважень представництва юридичної особи; б) повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; с) повноважень здійснювати контроль у межах юридичної особи. Крім випадків, передбачених у пункті 1 цієї статті, кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості притягнення до відповідальності юридичної особи в разі, коли відсутність нагляду або контролю з боку фізичної особи, зазначеної в пункті 1, призвела до можливості вчинення правопорушення, установленого відповідно до цієї Конвенції, в інтересах цієї юридичної особи фізичною особою, яка діє під її керівництвом. Відповідно до принципів правової системи Сторони відповідальність юридичної особи може бути кримінальною, цивільною або адміністративною. Така відповідальність не впливає на кримінальну відповідальність фізичних осіб, які скоїли правопорушення¹³. Ст. 27 передбачає застосування до юридичних осіб відповідних санкцій та інших заходів, серед яких а) позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; б) тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю; с) взяття під судовий нагляд; d) судові рішення про ліквідацію. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для: а) передбачення арешту й конфіскації: товарів, документів й інших засобів, використаних для вчинення правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, або для сприяння їхньому вчиненню; доходів, одержаних від таких злочинів, або власності, вартість якої еквівалентна таким доходам; б) передбачення закриття на тимчасовій або постійній основі будь-якого закладу, використаного для вчинення будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенцією, без обмеження прав третіх осіб, які діяли добросовісно, або позбавлення злочинця права постійно чи тимчасово займатися професійною або волонтерською діяльністю, яка охоплює контакт з дітьми, під час якого було вчинено злочин¹⁴. У 2021 році до Кримінального кодексу України було внесено зміни, скеровані на імплементацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції). Зокрема, ст. 96-3 було доповнено пунктом 6 такого змісту:

¹³ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

¹⁴ Там само

«б) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156-1, 301-1-303 цього Кодексу». Проте, норми, в якій викладені заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до юридичних осіб не зазнала змін, наслідком чого є її часткова невідповідність переліку санкцій та заходів, які передбачені для застосування до юридичних осіб у Лансаротській конвенції. Із урахуванням вказаного, доцільним є доповнення ст. 96-3 КК України такими заходами кримінально-правового характеру як позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю та взяття під судовий нагляд.

У ст. 28 Конвенції передбачено, що кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості врахування таких обставин, якщо вони вже не є частиною складових елементів злочину, згідно з відповідними положеннями національного законодавства як обтяжуючі обставини під час визначення покарання за правопорушення, установлені відповідно до цієї Конвенції: а) злочин завдав серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю жертви; б) злочину передувало або його супроводжувало катування чи тяжке насилля; с) злочин було скоєно проти особливо вразливої жертви; д) злочин було скоєно членом сім'ї, особою, яка проживала з дитиною, або особою, яка зловживала своїми повноваженнями; е) злочин було скоєно кількома особами, які діяли разом; ф) злочин було скоєно в рамках злочинної організації; г) правопорушника вже було засуджено за злочин подібного характеру¹⁵. Більшість зазначених обтяжуючих обставин передбачені як кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Проте, окремі норми не передбачають такої кваліфікуючої ознаки як вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб, а також настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю особи. Враховуючи вказане, доцільним є доповнення ст. 155 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб; ст. 156 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб та особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю; ст. 156-1 КК України особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

¹⁵ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

ВИСНОВКИ

В умовах міжнародного збройного конфлікту діти – одна із найбільш вразливих категорій жертв кримінальних правопорушень. Це свідчить про необхідність у посиленні механізму їх захисту як шляхом удосконалення національних законодавчих та інших нормативно-правових актів (зокрема – приведення їх у відповідність міжнародним правовим документам), так і через укладення стратегій, основною метою яких має бути створення алгоритму захисту дітей від віктимізації, вторинної віктимізації та, за необхідності, – реінтеграції неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень у суспільство та подолання інших тяжких наслідків військової агресії російської федерації проти України.

У першу чергу діти потребують захисту від примусової депортації та сексуального насильства. *Захист від примусової депортації може бути забезпечений шляхом вирішення таких організаційно-правових проблем:*

1) приведення у відповідність норм національного кримінального законодавства положенням міжнародного гуманітарного права; 2) удосконалення норм кримінального процесуального законодавства щодо здійснення досудового розслідування за фактами порушень представниками держави-агресора законів та звичаїв війни. Особливої уваги потребує порядок доказування кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх осіб, а також розширення переліку процесуальних джерел доказів; 3) узагальнення судової практики щодо порядку судового розгляду та винесення судових рішень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України з метою забезпечення єдиного підходу до меж кримінальної відповідальності та покарання осіб, причетних до порушень законів та звичаїв війни на території України.

Захист дітей від сексуального насильства в умовах воєнного стану має передбачати не тільки забезпечення механізму притягнення до відповідальності в межах ст. 438 КК України, а і бути скерований на удосконалення норм, в яких передбачено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Зокрема це може бути реалізовано шляхом приведення норм національного кримінального законодавства у відповідність положенням Лансаротської конвенції шляхом: 1) доповнення ст. 96-3 КК України такими заходами кримінально-правового характеру як позбавлення права отримання державних пільг або допомоги; тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю та взяття під судовий нагляд за вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156¹, 301¹-303 цього Кодексу; 2) доповнення ст. 155 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою

змовою групою осіб; ст. 156 КК України кваліфікуючою ознакою – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб та особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю; ст. 156-1 КК України особливо кваліфікуючою – настання тяжких наслідків у виді серйозної шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано стан забезпечення механізму захисту прав неповнолітніх осіб в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Встановлено, що захист дітей від віктимізації та вторинної віктимізації є основним чинником, який має бути закладений в алгоритм зниження прогнозованих криміногенних загроз, які можуть стати детермінантами злочинності. Вказано на потребу у реформуванні системи ювенальної юстиції, метою якої має бути всебічний захист дітей від наслідків військової агресії російської федерації проти України. Визначено основні організаційно-правові проблеми забезпечення захисту неповнолітніх осіб від примусової депортації в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Проаналізовано міжнародні правові документи, скеровані на захист неповнолітніх осіб від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Виокремлено прогалини національного кримінального законодавства та запропоновано способи приведення його у відповідність міжнародним рекомендаціям. Доведено, що запобігання кримінальним правопорушенням щодо дітей в умовах воєнного стану має здійснюватись виключно шляхом удосконалення регулятивного законодавства, а також організаційних засад діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного та/або воєнного стану.

Література

1. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council. Fifty-fifth session. 26 February–5 April 2024. Agenda item 4. URL: <https://ukraine.un.org/uk/>

2. Кресін О.В. Характер повноважень та актів Генеральної Асамблеї ООН: статутні положення та еволюція їх тлумачення. *Право України*. 2022. № 7. С. 112-126

3. Пономарьова Т. І. Запобігання примусовій депортації неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням у центральних регіонах України*: збірник матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квітня 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 118-122

4. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

5. Давидович І.І., Задоя К.П. Проблеми приведення кримінального законодавства України у відповідність із вимогами Стамбульської та Лансаротської конвенцій. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/4/part_1/22.pdf

6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

7. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

9. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

11. Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII «Про санкції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n77>

12. Діти війни. 24 лютого 2022 – 06 червня 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

Інформація про авторів:
Назимко Єгор Сергійович,

доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна

Пономарьова Тетяна Ігорівна,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання
кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ
вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна